

Jaro Dolar

UDK 792(497.12):92 M. Zakrajšek

Mileva Zakrajškova

(Uvodna beseda ob otvoritvi spominske razstave Slovenskega gledališkega muzeja v Mariboru)

Ni mi lahko in kar nekam v zadregi sem, ko zbiram misli, ki bi jih rad povedal v spomin slovenske igralkice Mileve Zakrajškove. Vse slovesne besede, ki jih po navadi govorijo ob takih priložnostih in ki jih je menda tudi treba reči, mi nočejo prav z jezika.

Venomer mi prihaja pred oči njen dobrodušni nasmeh, njen hudomušni in vendar tako topli pogled, pa tudi njen kritično skeptični izraz v obrazu, izraz, ki je v hipu zavrnil vsako preširoko kretnjo, razgalil vsako prazno privzdignjenost v besedi in obsodil vsako preveč svečano držo.

Venomer mi prihajajo na misel neštete anekdote iz njenega življenja, anekdote, ki jih je znala tako živo pripovedovati, da je pred poslušalci nenadoma v jarkih barvah zaživela vsa doba z njenimi odrskimi in življenjskimi soigralci, pa najsi je bil to njen prvi režiser Rado Železnik ali pa pisatelj Ivan Tavčar. Te njene anekdote! Za njimi je skrivala svojo intimno bolečino in intenzivno notranje življenje, da je je bila ena sama lahkotna družabnost in seveda neverjetno resnobna delovna vnema.

Venomer se spominjam njenega toplega, vendarle ljubeznivega humorja, njene iskrive šegavosti, ki je znala tolikim dogodkom iztrgati njihovo komično plat, če drugače ne, s celim košem duhovitih, vedno novih, a nikoli jedkih dovtipov, ki jih je imela vedno na zalogi, in ki je z njimi nam in sebi krajšala čas med odmori na vajah.

Toda saj ni moja naloga, da z osebnimi spomini očrtam človeški lik žene, ki je znala s sugestivno silo svoje osebnosti očarati vse, ki so prišli z njo v stik. Govoriti moram o igralki, ki jo je njeno občinstvo nad vse ljubilo in ki je svojemu občinstvu to ljubezen stotero vračala in vrnila.

Vem, zdaj bi bilo treba z objektivno neprizadetostjo tehtati njen igralski talent, ki si je za čuda tako pozno poiskal pot na poklicni oder, treba bi bilo z jasnimi črtami označiti njen igralski lik in žanrski razpon, treba bi bilo oceniti njeno vlogo v zgodovini mariborskega in sploh slovenskega gledališča. Toda za vse to mi manjka moči in tiste neprizadetosti, ki bi bila za tako nalogo potrebna.

Mladostni portret Mileve Zakrajškove iz novomeških let

Čeprav mi je bilo dano, da sem kot mlad gledališki zanesenjak bil priča njene poklicne odrske poti, da sem lahko zasledoval njeno naglo rast in z njo delal, ko je bila na višku svoje umetniške moči, da sem jo videl v njenih najbolj uspelih vlogah, si ne bi upal povedati kaj več, kakor bi navsezadnje lahko rekel vsakdo, ki jo je gledal in se predajal magični sili njene preproste umetnosti.

Ko je nastopila v prvem slovenskem filmu »Na svoji zemlji«, nas je prav s svojo preprostostjo, ki je kot v enem zamahu ustvarila lik edinstvene partizanske matere, prevzela in ganila do solz. Brez najmanjšega napona in brez vsakršnih »umetniških prijemov« je zaživela pred nami z vso materinsko skrbjo in bolečino, z vsem neupogljivim ponosom in s svojo silno ljubeznijo do svoje zemlje. Spominjam se, kako nam je pripovedovala, da se je bala kamenčkov, ki bi korak njene nevajene bose noge lahko naredili nesiguren, nekmečki. Toda, ko je stopila na pot, kamenčkov ni čutila...

Kdor jo je videl v tem filmu, si pač ni mogel misliti, da je bil njen prvi nastop na poklicnem odru, prvi nastop, ki ji je z velikim uspehom v njenem osemintridesetem letu odločil nadaljnjo življenjsko pot povsem drugačen. Tu toplina in ljubezen — tam, kot Elizabeta v Mariji Stuart hlad in sovraštvo. Večjega nasprotja si ni mogoče zamisliti...

In Komposarica v Dveh bregovih. Groba in osorna beračica. Pa mati na Niskavuoriju — med ljubezen do sina in do zemlje, med staro tradicijo in človeško pravičnost razpeta žena. Uglajena gospa Pernellova v Tartuffu z vso njeno zaverovanostjo in slepoto na eni in življenja žejna Kapitanova žena v Beneških trojčkih na drugi strani. In še in še bi lahko našteval nasprotujoče si dvojice iz njenega tako raznolikega repertoarja.

Za svojo petindvajsetletnico si je izbrala gospo Alvingovo iz Strahov. V intervjuju je rekla: »Veste, vloga Helene Alvingove je največja preizkušnja za vsako igralko. V tej vlogi mora pokazati celotno skalo svojih sposobnosti. Srečna sem, da jo lahko igram ob svoji petindvajsetletnici.«

Ta želja se ji je zbudila ob gledanju predstave iz Burgtheatra. Zanimivo je, da je bilo to, kar je v Ibsenovi drami ustvarila, daleč od vsega, kar imenujemo burghteatrski privzdignjeni stil. Približala nam je tragedijo mučeniške žene in matere tako preprosto človeško, da so se vsakomur morali razpršiti dvomi o Ibsenovi umetniški aktualnosti. Tu ni bilo prav nič zaprašnega, poučevalskega in togega, kar je toliko let prav do zadnjega časa branilo Ibsenovim dramam na oder.

Tako mi je, kot da bi se z naštevanjem vlog z magično palico dotikal skritih in zaklenjenih kamric, ki se naenkrat odpirajo in razodevajo svoje bogate dragocenosti.

Na Bello mislim v Koreninah. Na prizor, ko črna mati v strahu za svojega sina, ki je vrgel oči na belo gospodarjevo hčerko, tega sina udari. Igrali smo pred vsakršnim občinstvom, pred mladimi študenti, pred vajenci in celo pred podeželskimi delavci, ki so bili morda prvič v gledališču. Režiserji vedo, da je taka klofuta na odru nevarna reč. Kaj lahko se napetost sprostí v smeh, ki raztrga tenko tkanino komaj ustvarjenega razpoloženja. Ko sem pri vaji izrazil to bojazen, mi je rekla: »Brez skrbi!« In se res niso smejali. Bila je smrtna tišina. V Rušah — se spominjam — je neka žena celo polglasno vzkliknila: »Jezus!« In tudi tedaj se niso smejali.

Groharjev portret iz l. 1908

Elizabeta v Schillerjevi »Mariji Stuart« (z Bukšekovo, 1925—26)

Vdova Rošlinka v Golarjevi komediji (z Vl. Skrbinškom, 1939—40)

Gogoljeva »Ženitev« (M. Zakrajškova s Starčevo in Dragutinovičevo, 1931—32)

Gogoljev »Revizor« (M. Zakrajškova z Rasbergerjevo in P. Kovičem, 1937—38)

*Grofica Larisch v Anetovem
»Mayerlingu« (1931—32)*

*Kvašnja v Gorkega drami »Na dnu«
(1940—41)*

*Madame Hahn v opereti »Friderika«
(1932—33)*

*Mati v Hofmannsthalovem »Sleherniku«
(z Nakrstom, 1937—38)*

Dojka v Shakespearovem »Romeu in Juliji (z Drolčevo, 1951—52)

Marija Josefa (S. Lorca, Don Bernarde Albe, 1957—58, z Leonovo)

Gospa Alvingova (Ibsen, Strahovi, 1950—51, z Verdonikom)

Hana (Cankar, Kralj na Betajnovi, 1949—50, s Presetnikom)

M. Zakrajškova kot Angelca Gradnik v filmu »Na svoji zemlji«

M. Zakrajškova kot Borovnikova mati v filmu »Koplji pod brezo«

Pač pa so se od srca smejali v Romeu in Juliji. Ko je kot dojka stopila, skoro bi rekel, ko se je pripeljala vsa košata na oder, jo je sprejel vesel smeh. In spotekljivo opombo o Juliji, ki bo odslej padala vznak, je znala povedati s toliko občutka za mero, a vendar prav nič puritansko zapeto in spodobno, da smo se pri tem vedno znova muzali.

Kaj pripovedujem? Pripovedujem anekdote iz življenja igralke, ki smo ji rekli mami? Pripovedujem o zgodovini mariborskega gledališča? O zgodovini slovenskega gledališča?

Morda pa sem samo malo odgrnil zastor nad tisto nevidno stavbo mariborskega gledališča, ki jo sestavlja vsa njena tradicija, vsi veliki igralci s svojimi stvaritvami skozi desetletja njegovega obstoja, stavbo, ki je trdnejša od kamnja in opeke, iz katere je to gledališče zgrajeno, trajnejša celo od samega popsrja Mileve Zakrajškove, ki je temu gledališču posvetila ves svoj veliki igralski talent.

Mileva Zakrajškova

L'ex-directeur et metteur en scene du Théâtre dramatique national slovène à Maribor, présentement administrateur général de la Bibliothèque nationale de l'Université de Ljubljana, le professeur Jaro Dolar, relève lors de sa conférence, prononcée le 26 octobre 1972, à l'occasion de l'ouverture de l'exposition de la comédienne Mileva Zakrajšek (1885—1971), en termes bien chaleureux, ses mérites humains et artistiques, tout en signalant quelques-unes de ses créations les plus remarquables, notamment celle, célèbre entre toutes, de la mère partisane dans le premier film slovène »Sur le Sol natal«.